УДК 339.97

Леся КОЛІНЕЦЬ
кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки,
Тернопільський національний економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Розглянуто сутність економічних криз та циклічності економічного розвитку,, еволюцію наукових підходів трактувань економічної кризи та причин її виникнення, типологію та класифікацію криз.

Ключові слова: *світова економічна криза, цикл економічного розвитку, депресія, фаза ділового циклу.*

Світова економічна криза, що розпочалася у 2008 р. висвітлила всі проблемні моменти попередження, раннього виявлення, протидії кризовим ситуаціям та забезпечення фінансової стабільності; зумовила необхідність в переосмисленні багатьох фундаментальних положень світової економічної системи.

Вченими різних країн протягом тривалого часу проводяться дослідження природи циклічності і способів подолання криз у розвитку економічних систем. Серед останніх робіт варто виділити напрацювання вчених Шелудька Н. М. та Шкляра А. І. [10], яка присвячена питанню настання фінансової кризи на ринках, що розвиваються. Передумови фінансових криз досліджував Барановський О. І. [1], наслідки кризи для України – Б. Данилишин [2]. Однак, незважаючи на численні дослідження, відсутні універсальні моделі запобігання економічним кризам, тому й існує потреба в подальших дослідженнях у цій сфері.

Зважаючи на виявлені проблеми, ми визначаємо завдання розкрити сутність економічної кризи та дослідити теоретико-методологічні аспекти такого явища, як світова економічна криза.

Світова економічна криза виступає як крайня форма вияву розбалансування руху реального та фіктивного капіталів. Така диспропорція в сучасних умовах виражається в домінуванні спекулятивних трансакцій, перекредитуванні економіки, розривах між суб'єктивними оцінками ринкової ціни компаній і їх обґрунтованою ринковою вартістю і т. ін. Вказані процеси характерні як для розвинених країн, так і для ринків, що розвиваються, хоч і виявляються в специфічних формах.

Поняття кризи застосовується до будь-якого різкого переходу, до усіх змін, що сприймаються людьми як порушення безперервності [8]. З огляду на це, визначення поняття світової економічної кризи є наступним – це зміна, або порушення організаційної форми комплексу існуючих економічних зв'язків. Хоча таке визначення саме по собі не дає повного уявлення про економічні кризи, однак з нього витікає одна важлива характеристика поняття «криза» – її неминучість.

Дослідження визначення економічної кризи в його класичній інтерпретації дає можливість характеризувати економічне поняття кризи, що сформувалося у той час, як небажаної і драматичної фази в ринковій економічній системі, що характеризується коливаннями, негативними явищами, перешкодами.

Одне з перших ґрунтовних досліджень цієї проблеми знаходимо у працях К. Маркса, де зустрічається кілька визначень поняття, кожне з яких розкриває один з аспектів цього складного й багатогранного явища економіки [4]:

1. Криза є моментом порушення або перерви процесу відтворення.
2. Криза – вихідний пункт для великих нових вкладень капіталу, що більшою або меншою мірою створює нову матеріальну базу для наступного економічного циклу.
3. Криза – момент тимчасового насильницького руйнування існуючих у ринковій економіці протиріч, насильницького «вибуху», що на якийсь час відновлює порушену в економіці рівновагу.
4. Криза – спосіб насильницького здійснення єдності фаз процесу виробництва, що відокремилися й стали самостійними відносно один одного.
5. Криза є насильницьким відновленням моментів, що стали самостійними, і насильницьким перетворенням в щось самостійне таких моментів, які власне кажучи, становлять щось єдине.
6. Криза – форма вирівнювання.

Якщо звести всі наведені вище визначення до одного, то можна зробити висновок, що криза визначається як хворобливий перехідний стан економіки, у якому презентована діалектична єдність межі й стимулу економічного розвитку.

Вивчати поняття «криза» необхідно, на нашу думку, виходячи з концепції діалектичного розвитку суспільства, відповідно до якої економічний розвиток суспільства відбувається за законами діалектики: поступово й стрибкоподібно.

Економічні кризи є розривом поступовості, стрибком. Разом з тим цей розрив поступовості (момент дискретності) знаменується спадкоємністю. З огляду на це, економічні кризи тільки на якийсь час вирішують протиріччя, що нагромадилися в економіці.

Якщо провести паралель із економічними кризами, момент занепокоєння проглядається у фазі кризи, момент заперечення – у депресії, зміни – у пожвавленні, перетворення в інше – у підйомі.

Сучасні трактування економічної кризи відзначають дане явище як: фазу ділового циклу; нижчу точку економічного розвитку, яка характеризується різким падінням ринкової кон'юнктури; дестабілізацію

© Леся Колінець, 2011

національної економіки, посилення диспропорцій в суспільному відтворенні.

Деякі науковці використовують термін «криза» в ширшому сенсі цього слова (наприклад ставлячи знак рівності між відмінними один від одного фазами економічного циклу – кризою і депресією). Для уникнення подібних ситуацій дамо чітке визначення досліджуваних категорій.

Поняття «економічної кризи», згідно із сучасними теоретичними поглядами на це явище, пов'язане з поняттям «економічного циклу». Економічний цикл – це коливальна зміна основних макроекономічних показників (національного продукту, доходу, зайнятості та ін.), що характеризується значним збільшенням або зменшенням ділової активності в більшості секторів економіки [9].

Під циклічним рухом слід розуміти, однак, не лише те, що підвищувальна і знижувальна тенденції, враз розпочавшись, не діють безкінечно в одному й тому ж напрямку і що, кінець-кінцем, вони змінюють його на протилежний. Слід усвідомлювати й те, що існує помітна регулярність у чергуванні і тривалості підвищувальних і знижувальних тенденцій [7].

Найбільш складний і суперечливий елемент у динаміці будь-якої системи – фаза кризи, яка завершується або переходом системи в якісно новий стан (криза зростання), або її загибеллю і заміною іншою системою (криза розпаду)» [11].

Криза переживає кілька прихованих стадій розвитку:

- латентний період, коли назрівають передумови кризових явищ;
- період обвалу, стрімкого загострення протиріч, різкого погіршення всіх показників динаміки;
- період пом'якшення кризи, створення передумов для її подолання, переходу до фази депресії.

У цьому сенсі також доцільно класифікувати кризи за рядом підстав для їх виникнення [3]:

- за об'єктами, в яких діє закономірність циклічного розвитку, слід виділити кризи в суспільстві – економічні, соціальні, політичні і т.п.;
- за своїм характером кризи можуть передувати новому етапові в розвитку системи, або її розпаду, і діяти незалежно від інших криз – або співпадати і взаємодіяти з ними, що викликає резонансний ефект;
- за довжиною кризи класифікують як короткострокові, середньострокові та довгострокові.

Існує загальноприйнята думка, що криза визначається як часовий період, коли відбувається падіння основних макроекономічних показників протягом трьох і більш суміжних кварталів. Якщо зниження займає менший термін, то такі кризові явища оцінюються як рецесія.

Основним критерієм класифікації криз є рівень і просторовий масштаб їх дії. За такою класифікацією виділяють наступні різновиди економічних криз [3]:

- мікрокризи (окремі підприємства і виробничі кластери);
- мезокризи (адміністративні райони і галузі національного господарства);
- макрокризи (окремі країни і галузі світового господарства);
- міжнародні (регіональні, світові (глобальні), міжгалузеві).

Світові економічні кризи є вищою стадією розвитку міжнародних криз. Значення поняття «світова економічна криза» змінювалось в ході історичного процесу розвитку світового господарства. Так, в середині 1930-х рр. радянський економіст Є. С. Варга в книзі «Світові економічні кризи» запропонував наступне визначення: «Світові економічні кризи – це кризи перевиробництва, що одночасно охоплюють вирішальні, найбільш економічно високорозвинуті країни» [5].

Аж до середини XX ст. це визначення достатньо точно характеризувало кризові явища світового масштабу. У другій половині XX ст. у системі світового господарства відбулися серйозні структурні зміни, в т. ч. просторові, що привели до того, що воно перестало відповідати дійсності. У наш час під світовими економічними кризами слід розуміти кризові явища, що торкнулися декількох країн і істотно вплинули на розвиток світового господарства.

Деякі вчені після Азійської кризи 1998-1999рр. [6] акцентували увагу на трактуванні сучасної кризи як явища, що спростовує тезу про наростання глобального характеру світової економіки, оскільки причиною криз перестали бути катастрофи на фінансових ринках однієї або декількох провідних країн, за якою йшов би спад виробництва в західному світі і загальне погіршення кон'юнктури; вогнища кризи розташовані на периферії постіндустріального світу і навіть за його межами; світові за своїми масштабами господарські кризи стають достатньо чітко регіоналізованими; хвилі кризи вражають ті центри економіки, які, згідно розрахункам аналітиків, могли стати основними «полюсами зростання» світової економіки, розташованими за межами постіндустріального світу.

На нашу думку, вищенаведене твердження на сьогодні втратило свою актуальність, оскільки світова економічна криза, що розпочалась в 2008 р., має зовсім інший характер.

Між вченими-економістами не припиняються дискусії про природу й сутність економічних криз, їх причини, механізми циклічного руху ринкової економіки, заходи щодо пом'якшення кризових процесів.

Як і раніше залишається дискусійним питання про неминучість криз або можливості безкризового розвитку економіки, коли криза розглядається як випадок неефективного функціонування саморегулюючого ринкового механізму. Однак циклічність економічного розвитку ринкової економіки, наявність постійно діючих причин коливань економічної активності визнається прихильниками всіх точок зору.

Спираючись на результати досліджень вчених, можна говорити про можливість передбачення економічних криз із застосуванням теорії економічних циклів. Але таке прогнозування, в першу чергу з огляду на можливість передбачення масштабів поширення, глибини дії кризи, є досить приблизним, оскільки час імовірного настання кризи вимірюється в цьому випадку щонайменше кількома роками. До того ж державне регулювання здатне частково згладжувати короткострокові циклічні коливання, а тому до теорії циклів додаються певні «коригуючі» чинники, що в свою чергу частково знижує точність прогнозування.

Таким чином, кризи є природною складовою економічного розвитку суспільства. Регулярні, закономірно повторювані кризи є обов'язковою фазою

циклічного розвитку будь-якої системи. Вони починаються тоді, коли потенціал прогресу головних елементів превалюючої системи вже в основному вичерпаний і в той же час народилися і починають боротьбу за існування елементи нової системи.

З огляду на це, кризи слід розглядати не лише як чинник, що створює суттєві проблеми економіки, але і як цілком обґрунтоване прогресивне явище, що виконує наступні функції:

- послаблення і усунення застарілих елементів пануючої, але тієї, що вже вичерпала свій потенціал, економічної системи;
- розширення можливостей для утвердження елементів нової системи;
- випробування і передача до нової системи елементів, що акумулюються і переходять в майбутнє.

Як бачимо, таке явище, як економічна криза є настільки складним, що навіть за сучасного стану науки практично не вдалося створити універсальну теорію, що його пояснює, яка б діяла у всі часи і на всіх етапах його реалізації.

Список літератури

1. *Барановський, О. І. Предтечі фінансових криз [Текст] / О. І. Барановський // Фінанси України. – 2009. – №3. – С. 3-21.*
2. *Данилишин, Б. Економіка України: життя після кризи? [Текст] / Б. Данилишин// Дзеркало тижня. – 2009. – №1.*
3. *Мазуренко, В. І. Типи сучасних фінансових криз [Текст] / В. І. Мазуренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – Вип. 29-30.*
4. *Маркс, К. Проблема кризисов. Разрушение капитала при кризисе. [Текст] /К. Маркс, Ф. Энгельс, 2-е изд. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 26. Ч. II. С. 549.*
5. *Мировые экономические кризисы [Текст] / Под общ. ред. Е. Варга, т. 1, М., 1937.*
6. *Монтес, М. Ф. "Азиатский вирус" или "голландская болезнь"? Теория и история валютных кризисов в России и других странах: Пер с англ. [Текст] / М. Ф. Монтес, В. В. Попов, 2-е изд. – М. : Дело, 2000. – 136 с.*
7. *Островская, Е. Рыночная система воспроизводства: развитие и неравномерность [Текст] / Е. Островская // МЭиМО, 2001. – №3. – С. 15-22.*
8. *Рудый, К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика. [Текст] / К. В. Рудый, М.: Новое знание, 2003.-399с.*
9. *Харрод, Р. Экономические циклы и национальный доход [Текст] / Р. Харрод, Ч. 1-11-М.: ОАО – Издательство экономика, 1997. – 230 с.*
10. *Шелудько, Н. М. Фінансові кризи на ринках, що розвиваються: теоретичні й емпіричні аспекти аналізу [Текст] / Н. М. Шелудько, А. І. Шкляр // Фінанси України. – 2009. – № 2. – С. 3-21.*
11. *Яковец, Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. [Текст] / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.*

РЕЗЮМЕ

Колинец Леся

Теоретические подходы к определению мирового экономического кризиса

Рассмотрено сущность экономических кризисов и цикличности экономического развития, эволюцию научных подходов к трактовке экономического кризиса и причин его возникновения, типологию и классификация кризисов.

RESUME

Kolinets' Lesya

Theoretical approaches to determination of world economic crisis

The essence of recurrence of economic crises and economic development, the development of scientific approaches to the interpretations of the economic crisis and the reasons for its occurrence, classification and typology of crises are considered in the article.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2011 р.